

רבי אליהו מוילנה

הגאון החסיד, הגר"א: גאון הנגלה והנסתר, ולב של אבא

יש אנשים שאת שמם אומרים בלי להוסיף שום תואר, וכולם יודעים במי מדובר. בעולם התורה, כשאומרים "הגאון", מתכוונים לאדם אחד: רבי אליהו בן רבי שלמה זלמן מוילנה, הגר"א. מי שידע את כל התורה כולה, הנגלה והנסתר, כמו שאדם יודע את שמו. ומי שלא הסכים לקבל משרת רבנות, ולא רצה כבוד, אלא רק לשבת וללמוד.

רבים מכירים את הגר"א כגאון ההלכה והתלמוד. פחות יודעים שהיה גם מקובל עצום, שכתב פירושים על הספרים העמוקים ביותר של חכמת הסוד. והכי מעט יודעים שהיה גם בעל, אבא ובן אוהב, שכתב לבני ביתו מכתב מלא רוח כשיצא לדרך אל ארץ ישראל.

ילד בוילנה

רבי אליהו נולד ביום הראשון של חג הפסח, ט"ו בניסן ה'ת"ף (1720), בכפר סלץ שבליטא, לאביו רבי שלמה זלמן ולאמו טריינא. הוא היה הבכור, ואחריו נולדו לו ארבעה אחים. סבו של אביו, רבי אליהו חסיד, היה מגדולי וילנה, ועל שמו נקרא.

כבר בגיל שש דרש בבית הכנסת הגדול של וילנה דרשה שלימד אותו אביו. ואז ביקש ממנו רב העיר להוסיף פלפול משלו, כדי לראות אם הילד יודע לחדש לבד. והילד הוסיף. בגיל תשע התחיל ללמוד ספר הזוהר וכתבי האר"י, כמה שעות בכל יום. ובגיל עשר כבר לא היה צריך מורים, ולמד לבדו.

אני חושב על אבא שלי, רבי שלמה זלמן, שישב עם בנו הקטן והכין איתו דרשה. כל אבא יודע את הרגע הזה, כשהילד עומד לפני הקהל ואבא מחזיק את הנשימה. האבא הזה לא ידע שהוא מכין את הדרשה הראשונה של מי שיהיה "הגאון" של כל הדורות. הוא פשוט למד עם הבן שלו.

בצעירותו נשא רבי אליהו את חנה, בת רבי יהודה לייב מקיידאן. והיא לקחה על עצמה את כל עול הבית והמשפחה, כדי שבעלה יוכל לשבת וללמוד בלי הפרעה. לשניהם נולדו שמונה ילדים.

כבן עשרים יצא רבי אליהו לנדוד ברחבי פולין וגרמניה, עבר בליסא ובברלין, ובשנת ה'תק"ה (1745) חזר לוויילנה, וממנה לא זז עוד. גם כשהיה כבר מפורסם בכל העולם היהודי, סירב לקבל משרה רשמית של רב. קהילת וילנה, שראתה בו את כבודה, נתנה לו קצבה חודשית כדי שיוכל ללמוד בשקט.

חנה נפטרה בה' בכסלו ה'תקמ"ג. והגאון, שכתב מעט כל כך על עצמו, ביקש לחרוט על מצבתה שלא השאירה אחריה מי שישווה לה, ושאין דרך לספר את שבחה.

יש בזה משהו שנוגע עמוק בלב. האיש שכל העולם ראה בו רק לימוד, ידע היטב מי עמדה מאחוריו כל השנים. כל דף שלמד, כל ספר שכתב, היה גם שלה. ואת זה הוא רצה שייחרט באבן.

ההתמדה

הגר"א נודע בהתמדה שקשה לתאר. בניו סיפרו שכל ימיו ישן רק כשעתיים ביממה, בארבע פעמים של חצי שעה, וכל שאר הזמן היה מסור ללימוד. ותלמידו רבי חיים מוולוז'ין העיד שכשקושיה העסיקה אותו, לא הכניס אוכל לפיו ימים שלמים, עד שמצא את התשובה.

ויש מנהג אחד שלו שאני אוהב במיוחד. במוצאי יום הכיפורים, כשכל העם רץ הביתה לשבור את הצום, הגר"א המשיך לשבת ולצום וללמוד עוד כמה שעות. הוא הסביר שחז"ל לימדו שהעולם עומד על התורה, ובשעה שכולם הולכים לאכול, צריך שמישהו ימשיך ללמוד, עד שיחזרו האחרים. כדי שלא יהיה רגע אחד בעולם בלי תורה.

מחותנו, בעל "חיי אדם", כתב עליו שכל התורה הייתה ערוכה לפניו כשולחן ערוך, ושאם שאלו אותו דבר, היה עונה מיד. ותלמידו רבי חיים מוולוז'ין כתב שגם אם יתפרסמו כל חיבוריו, לא נראה מהם אלא טיפה מן הים של חכמתו.

דרכו בלימוד

הגר"א אהב את האמת הפשוטה של הדברים. הוא התרחק מפלפולים חריפים שמתרחקים מן הכתוב, וחיפש תמיד את עומק הפשט. בבית מדרשו למדו את הגמרא עם רש"י, הרי"ף והרא"ש, בלימוד ישר שמכוון להבין ולהגיע אל ההלכה.

ומפני שהכיר את כל ספרות חז"ל כמעט בעל פה, היה יכול לתקן נוסחאות משובשות בספרים הנדירים יותר, בתלמוד הירושלמי, בתוספתא ובזוהר. רבים מתיקוניו נעשו מתוך בקיאותו בלבד, בלי כתבי יד לפניו. והוא למד גם חשבון, תכונה והנדסה, משום שראה בחכמות האלה כלים שעוזרים להבין את התורה. ויש בזה שיעור יפה. הגאון הגדול ביותר לא חיפש להתחכם. הוא רצה להבין מה התורה אומרת באמת, מילה במילה.

הגאון המקובל

מגיל תשע למד הגר"א את חכמת הקבלה, ועסק בה כל ימיו. הוא כתב פירושים על הספרים העמוקים ביותר: על ספר יצירה, על תיקוני הזוהר, על חלקי הזוהר, ובמיוחד על "ספרא דצניעותא", החלק הסתום ביותר בזוהר, שאותו ראה כספר היסוד של כל חכמת הקבלה.

והוא ידע לבאר את הדברים הנעלמים ביותר בלשון שאדם יכול להבין. כך למשל הוא פותח את פירושו על המילה "ספרא":

"ספר הוא גילוי המחשבה, שהמחשבה הוא סתום באדם ואינו מתגלה אלא ע"י דבורו או כתבו. וכן אין סוף נתגלה וברא את העולם לגילוי"

ביאור הגר"א לספרא דצניעותא

כמו שאדם מגלה את מה שבלבו כשהוא מדבר או כותב, כך בורא העולם, כביכול, גילה את עצמו כשברא את העולם. כל הבריאה היא ספר שהקב"ה כתב, כדי שנכיר אותו.

ויש בדרכו בקבלה דבר מיוחד מאוד. מקובלים רבים בדורות שלפניו זכו ל"מגיד", מלאך שבא ללמד אותם סודות. הגר"א לא רצה בכך. הוא רצה להשיג את התורה בעמל שלו, ישירות מאת הקב"ה, בלי מתווכים. ואפילו הזהיר את אחיו של תלמידו שלא יקבל מגיד.

תורתו בקבלה נחשבת לדרך בפני עצמה. תלמידו רבי חיים מוולוז'ין בנה עליה את ספרו "נפש החיים", ותלמידים ותלמידי תלמידים, כמו רבי יצחק אייזיק חבר, ובדורות מאוחרים יותר רבי שלמה אלישיב, בעל "לשם שבו ואחלמה", הלכו בה והרחיבו אותה.

בימיו נחלק הגר"א עם תנועת החסידות שקמה אז, ושני הצדדים פעלו כל אחד לפי מה שראה כאמת, ואת זה נשאיר לספרי ההיסטוריה.

האיגרת מן הדרך

הגר"א השתוקק לעלות לארץ ישראל, ופעם אחת אף יצא לדרך. ממסעו, כשהגיע לקניגסברג, כתב איגרת לבני משפחתו, שנדפסה לימים ונקראת "איגרת הגר"א". זה אחד המסמכים האישיים היחידים שנשארו בידינו ממנו, ואפשר לשמוע בו את הלב שלו:

"ואני תודה לאל, נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראותה, חמדת כל ישראל"

איגרת הגר"א

והוא כותב לאשתו בכנות שנוגעת ללב, שהשאיר את ילדיו, "שלבי הומה עליהם", ואת כל ספריו היקרים. האיש שלא עזב את הגמרא שעה אחת, כותב שליבו הומה על הילדים.

ובאיגרת הוא מבקש לחנך את הבנים בנחת, ואומר דבר שכל מורה ומחנך צריך לשמוע:

”ואל יכביד עליהם כי אם בנחת. כי הלימוד אינו נקבע באדם, כי אם בישוב ובנחת. ותפזר להם

פרוטות”

איגרת הגר”א

הגאון הגדול של הדור מבקש לתת לילדים מטבעות קטנים, כדי שיאהבו ללמוד. ולאמו הוא כותב שאם יזכה להגיע לירושלים, ”אצל שער השמים”, יתפלל שם בעדה כמו שהבטיח לה. ומבקש מאשתו ומאמו שיהיה ביניהן שלום, ושישמחו זו את זו בדברים טובים, ”כי זה מצוה גדולה לכל אדם”.

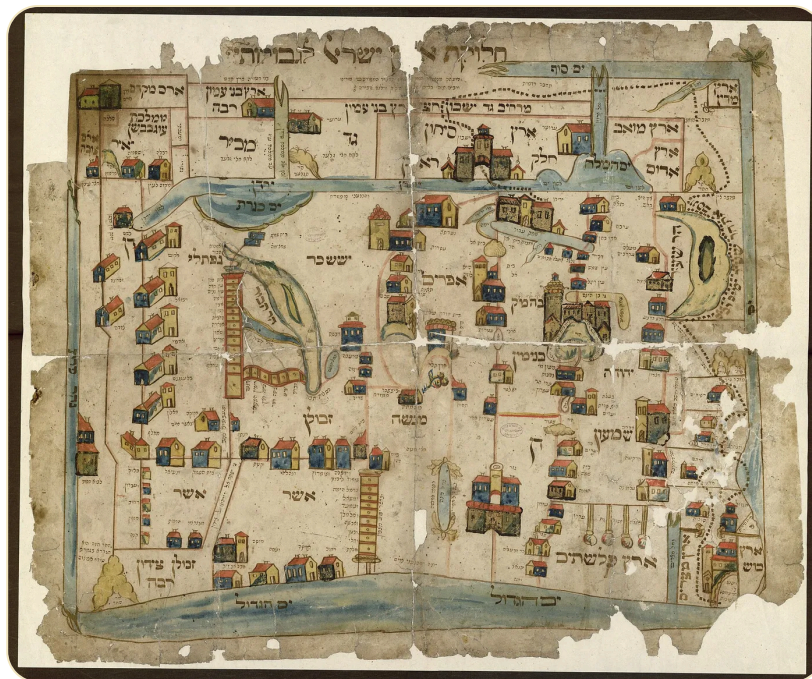
תחשבו על הרגע הזה. איש שכל עולמו תורה, עומד בעיר זרה בדרך אל ארץ ישראל, וכותב הביתה. ומה הוא מבקש. שילמדו את הילדים בנחת, שיתנו להם פרוטות, שהאשה והאמא יחיו בשלום וישמחו זו את זו. זה הגר”א שלא תמיד מכירים: לב של אבא.

אבל הגר”א חזר לוויילנה. הוא אמר שאין לו רשות מן השמיים לעלות לארץ ישראל.

התלמידים שעלו

לגר”א לא הייתה ישיבה. בחורף ה’תקכ”ח (1767) פתח בית מדרש קטן ליד ביתו, ושם ישבו תלמידי חכמים מובחרים, שהביאו לפניו את שאלותיהם. הם הרגישו כל כך קטנים לידו, שלא רצו שיקראו להם ”תלמידיו”. ובכל זאת, מבית המדרש הקטן הזה יצאו גדולי הדור הבא: רבי חיים מוולוז’ין, שהקים את ישיבת וולוז’ין, אם הישיבות של ליטא, רבי מנחם מנדל משקלוב, שהיה המשמש של רבו בשנתיים האחרונות, רבי ישראל משקלוב, בעל ”פאת השלחן”, ורבים אחרים.

ומה שהרב לא זכה לעשות, עשו התלמידים. החל משנת ה’תקס”ח (1808), בעידודו של רבי חיים מוולוז’ין, עלו רבים מתלמידי הגר”א לארץ ישראל, בראשות רבי מנחם מנדל משקלוב. הם התיישבו בצפת, ומשנת ה’תקע”ו (1816) גם בירושלים, וחידשו בה את הקהילה האשכנזית אחרי שנים ארוכות. כך שהגעגוע שבאיגרת מקניגסברג לא נשאר על הנייר.

"חלוקת ארץ ישראל לגבולות", העתק ממפה של הגר"א, מאוסף המפות של הספרייה הלאומית

הספרים

הגר"א כתב בעצמו בעיקר עד גיל ארבעים, ואחר כך לימד את תלמידיו והכתיב להם. רוב ספריו יצאו לאור אחרי פטירתו, בידי בניו ותלמידיו, והם מקיפים כמעט כל חלק של התורה. אלה העיקריים שבהם:

ביאור הגר"א לספר יצירה

על הספר העתיק של חכמת הסוד

הגר"א גם קבע נוסח מתוקן לספר יצירה, "נוסח הגר"א", ופירש אותו לפי דרכו. פירוש שנלמד עד היום אצל העוסקים בספר.

ביאור הגר"א לספרא דצניעותא

שער הכניסה לקבלה שלו

פירוש על החלק הסתום ביותר בזוהר, שהגר"א ראה בו את יסוד כל החכמה. לפירוש קדמה הקדמה של תלמידו רבי חיים מוולוז'ין, שבה סיפר על גדולת רבו.

יהל אור

הגהות וביאורים על הזוהר

ביאורים קצרים והגהות על ספר הזוהר, שבהם תיקן נוסחאות ופירש מאמרים קשים, מתוך בקיאות מופלאה בכל ספרות הסוד.

תיקוני הזוהר עם ביאור הגר"א

הסודות של שבעים התיקונים

פירוש רחב על תיקוני הזוהר ועל תיקוני זוהר חדש, שבו פותח הגר"א את רמזי התיקונים לפי דרכו בקבלה.

איגרת הגר"א

המכתב מן הדרך לארץ ישראל

המכתב ששלח לאשתו, לאמו ולילדיו בדרכו לארץ ישראל. נדפס פעמים רבות, גם בשם "עלים לתרופה", ויהודים רבים נוהגים לקרוא בו עד היום.

ביאור הגר"א על השולחן ערוך

מקורות ההלכה, עד שורשם

ביאור על ארבעת חלקי השולחן ערוך, שמראה לכל הלכה את מקורה בתלמוד ובראשונים, ולעיתים מכריע אחרת. בהקדמה לו כתבו בניו את רשימת תלמידיו המובחרים.

ויש עוד ספרים רבים מתורתו: ביאורים לתורה, לנביאים ולכתובים, לתלמוד הירושלמי, לתוספתא ולמשניות סדר זרעים וטהרות, וגם חיבור על חשבון, אסטרונומיה והנדסה בשם "איל משולש". וספר "מעשה רב", שכתב תלמידו רבי סעדיה, אוסף את הנהגותיו.

מופתים ועדויות

הגר"א לא אהב מופתים, והדרך שלו הייתה הדרך של העמל. ובכל זאת נשארו עליו כמה עדויות מפי תלמידיו.

◆ הילד והסוד

רבי חיים מוולוז'ין מעיד בהקדמתו לפירוש ספרא דצניעותא שעוד לפני גיל שלוש עשרה ניסה רבו לברוא גולם, כמו שמסופר על חכמי התלמוד, ובאמצע הפסיק, משום שמנעו אותו מן השמיים.

העדות הגדולה ביותר היא אולי מה שלא קיבל. בזמן שמקובלים אחרים שמחו כשבא אליהם מגיד, הגר"א בחר לעמול לבד. בעיניו, תורה שאדם קונה ביגיעה שלו יקרה יותר מכל גילוי.

◆ עדות בני דורו

כבר בחייו ראו בו גדולי הדור סמכות שאין כמותה. מחותנו רבי אברהם דנציג, בעל "חיי אדם", כתב שהיה כאחד מן הראשונים. ורבי שניאור זלמן מלאדי, בעל התניא, כינה אותו "הגאון החסיד", וכתב שהוא יחיד בדורו.

הסתלקותו

הגר"א נסתלק בי"ט בתשרי ה'תקנ"ח (1797), בחול המועד סוכות, בן שבעים ושבע שנים. הוא נקבר בבית הקברות היהודי העתיק בוויילנה, בשכונת שניפישקס.

כמאה וחמישים שנה אחר כך, בשנת 1950, החליטו השלטונות הסובייטיים להרוס את בית הקברות העתיק. לפני ההריסה הועברו קברים חשובים, וביניהם קברו של הגר"א, אל בית הקברות היהודי החדש של וילנה, ושם הוא שוכן היום, באוהל קטן בין העצים. בשנת ה'תשנ"ט ביקשה ממשלת ישראל להעלות את עצמותיו לארץ ישראל, אבל הבקשה לא נענתה.

יום ההילולא שלו, י"ט בתשרי, חל בימי חג הסוכות, "זמן שמחתנו". ויש בזה משהו מתוק. מי שכתב לבני ביתו שישמחו זה את זה, ושכל ימיו לא עזב את התורה אפילו לרגע, נסתלק בימים שבהם עם ישראל יושב בצל הסוכה, בצל האמונה, ומתכונן לשמחת התורה.

מה הוא משאיר לנו

הגר"א לימד שאין גבול למה שאדם יכול להשיג בתורה, אם הוא נותן לה את כל כולו. הוא לימד שאת הסודות העמוקים ביותר קונים בעמל, ושהקבלה והנגלה הם תורה אחת.

אבל הוא לימד גם דבר נוסף, שאנחנו שומעים באיגרת שלו: שילדים לומדים בנחת, שבבית צריך שלום, ושלשמח את חברך זו מצווה גדולה. הגאון הגדול של הדורות ידע שהתורה מתחילה בבית.

מי שיקדיש היום עוד חצי שעה ללימוד, ויחזור הביתה ויאמר מילה טובה לבני ביתו, הלך מעט בדרכו של הגר"א.

זכותו של הגאון החסיד רבי אליהו מווילנה זצ"ל תגן עלינו ועל כל עם ישראל, ונזכה להגדיל תורה ולשמוח בה, אמן.

מקורות

איגרת הגר"א (עלים לתרופה); ביאור הגר"א לספרא דצניעותא, והקדמת רבי חיים מוולוז'ין; ביאור הגר"א לספר יצירה; תיקוני הזוהר עם ביאור הגר"א; יהל אור; ביאור הגר"א על השולחן ערוך, והקדמת בניו; מעשה רב.

קרדיט תמונות: האזהרה על ציון הגר"א בווילנה, צילום חיים 7, ברשיון CC BY-SA 3.0; מפת חלוקת ארץ ישראל לגבולות, העתק ממפת הגר"א, אוסף ערן לאור בספרייה הלאומית, נחלת הכלל. כולן דרך Wikimedia Commons.